

NEKA PITANJA RELATIVNE PRAISTORISKE HRONOLOGIJE

MILUTIN GARAŠANIN

Danas jedno od najvažnijih pitanja, koja se u praistoriji pojavljuju, su pitanja hronologije bilo apsolutne kao i relativne. Možda je relativna hronologija još karakterističnija od apsolutne jer pruža više podataka o međusobnim odnosima pojedinih kultura i grupa. Na tome polju pojavilo se posle II svet. rata više značajnih publikacija, koje su doprinele stvaranju jasnije slike o hronološkima odnosima na širim područjima. U red takvih publikacija spada i *Relative Chronology in old World Archaeology*.

Već prilično bogati niz značajnih publikacija, posvećenih tako komplikovanim i važnim problemima apsolutne i relativne hronologije praistoriskog doba, u kome se osobito u poslednjoj deceniji pojavilo nekoliko kapitalnih doprinosa,¹ značajno je proširen ovom novom publikacijom u redakciji R. Ehricha. Delo je nastalo iz niza predavanja, koja su na jednom sastanku u Chicagu, decembra 1952 godine, održali istaknuti stručnjaci za pojedine probleme hronologije evrazijskog područja. Već po širini zahvata — svakako teritorijalno najvećeg — koji je dosada učinjen u okviru praistoriske arheologije, no isto tako i po obilju arheoloških podataka, baziranih dobrim delom na najnovijim rezultatima, koji često ni užim stručnjacima nisu u današnje vreme intenzivnog razvoja arheoloških proučavanja u dovoljnoj meri pristupačni, zaslužuje ovo delo punu pažnju, koju još više opravdavaju savesna metodska obrada i značajni rezultati relativno-hronoloških proučavanja.

Kako je to danas već postalo uobičajeno kod publikacija ove vrste, prvo poglavje posvećeno je hronologiji područja najpotpunije vezanog za istorijski razvoj — Egipta. No, u obradi ove oblasti (str. 1—27), H. Kantor se u vrlo maloj meri oslonila na apsolutno-hronološke, istoriske podatke, trudeći se uglavnom da istakne sinhronizme relativnog karaktera, bazirane na arheološkom materijalu. Sinhronizmi najstarijeg razvoja, koji ukazuju na paralele sa Prednjom Azijom sumiraju uglavnom ranije rezultate

¹ Kao najvažnije radove ove vrste pominjem ovde: Cl. F. A. Schaeffer, *Stratigraphie comparée et chronologie de l'Asie occidentale*, IIIme et IIme millénaire (1948); V. Milošević, *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas* (1949); Fritz Schachermayr, *Die orientalmittelmeerischen Grundlagen der europäischen Chronologie*, *Prähistorische Zeitschrift* XXIV—XXXV/1 (1949/50), 17 i d.

autorovih proučavanja.² Osobito značajna u tome je paralela rani Gerzean (palestinski halkolit) i kasni Gerzean (palestinska bronza), kao i isticanje paralele perioda IV—VI dinastije sa palestinskom ranom bronzom III. Sledeći čvorni sinhronizam bio bi onaj između XII dinastije i srednje minojske faze IIa (Ur. III u Mesopotamiji), gde, već poznatim elementima u ovom pogledu Kantor dodaje i nalaz iz Tota sa metalnim sudovima, koji pretstavljaju uzore Kamares stila, a koji vezuje za period Amenemheta II. Od posebnog je značaja i utvrđivanje, na osnovu arheološkog materijala, sinhronizma drugog prelaznog perioda Egipta (XIII do XVII dinastije), sa palestinskom srednjom bronzom B II i srednje minojskom fazom III, na šta ukazuje nalaz iz groba u Lisht gde se na sudu oblika pomenute palestinske faze, nalaze ornamenti srednje minojskog perioda III.

U obradi Palestine (str. 28—35), W. F. Albright uglavnom dopunjava podatke H. Kantor palestinskim nalazima, koji ukazuju na sinhronizme II-III dinastije sa ranom bronzom II-III Palestine. Novi datumi dobijeni metodom C14 (Qalat Jarmo cca. 4750, najraniji egipatski neolit sa keramikom-Fayum cca. 4250 pre n. e.) daju autoru povoda, da unekoliko izmeni svoje ranije aproksimacije u pogledu apsolutne hronologije Palestine.

Osobito značajne probleme relativne hronologije u Siriji, prvenstveno na osnovu veoma značajnih proučavanja u dolini Amuq, u sažetaj — možda i suviše sažetaj — formi, obradjuje R. J. Braidwood (str. 34—41). Pri tome je osobito važna sinhronizacija Amuq A (Hassuna), Ras Shamra V (Jericho IX), Amuq B (Hassuna), Amuq C-G (mesopotamske faze Halaf-Djemdet Nasr), Amuq H-I (Kirbet Kerak, Akadska dinastija), Amuq J (Troja IV). Period prve egipatske dinastije obuhvata vreme Amuq G-H.

U poglavju o Mesopotamiji (str. 42—55), A. Perkins iznosi uglavnom poznati hronološki redosled protoistoriskog razvoja u Mesopotamiji (Hassuna-Halaf-Obeid-Uruk-Late Prehistoric Djemdet Nasr), nadovezujući dalje sa problemima hronologije akadskog perioda (grobovi iz Ura), III dinastije Ura i starog asiro-vavilonskog perioda do oko 1500 godine pre n. e., pri čemu su posebno isticane i paralele sa Sirijom i Iranom. U isto vreme autorica je posebno tretirala i izvesne probleme geneze u okviru ovoga razvoja. Tako ona podvlači karakter Samarra keramike kao luksuzne robe, koja prati Hassuna grupu, dok je poreklo Halaf keramike, svakako s pravom, sklona da traži u slikanom materijalu Hassune.

U narednim poglavljima obradjeni su problemi oblasti koje su više ili manje udaljene od najstarijih istoriskih kulturnih centara za koje ih vezuju arheološki sinhronizmi.

Probleme Irana dosta iscrpno tretirao je D. E. Mc. Cown (str. 56—68), pokazujući priličnu nesigurnost sinhronizma, koja je posledica nedovoljno precizno poznatog materijala, i osvrćući se i na važni praistorijski materijal Indije, koji je naročito u novije vreme, postao bolje poznat široj arheološkoj javnosti.

² H. Kantor, *Journal of Near-Eastern Studies* I (1942), 174 i d.

Od pojava u Maloj Aziji naročito je posvećena pažnja jugoistočnom Anatolu, čije probleme, prvenstveno na osnovu rezultata iskopavanja u Mersinu i Gozli-Kule (Tarsus), obradjuje H. Goldman (str. 69—85). Dok se neolitski materijal ovog područja osobito vezuje za Amuq A-C, u halkolitu, na osnovu poznatih arheoloških nalaza, postoji mogućnost paralelisanja sa celokupnim protoistoriskim razvojem Mesopotamije u pojedinim njegovim fazama. Ako se pretpostavljena veza ranog bronzanog doba I sa Trojom I, mora smatrati problematičnom,³ veza rana bronza II (Troja I na osnovu pojava faze Troje I u nalazištu ovog perioda u Maloj Aziji, kao i, iz sličnih razloga, sinhronizam rana bronza III) sa Trojom II c-V, u kojoj je osobito važna pojava takozvanih red crossed bowls pri kraju perioda, biće svakako nesumnjiva. Pri tome je značajna i mogućnost povezivanja ove faze sa periodom IV—VI dinastije u Egiptu na osnovu nalaza iz groba u Giza. Dok se srednja bronza ovog dela Male Azije može vezati za Ras Shamra II i srednji kiparski period, kasna bronza odgovara u celini razvoju hetitske države a u njenoj poslednoj fazi pojava keramike kasnomikenskog granary tipa daje još jedan sinhronizam za niz poznatih katastrofa krajem drugog milenija, u kojima su vidnu ulogu odigrali »pomorski narodi«.

Relativnu hronologiju egejske oblasti, do kraja ranog bronzanog doba, obradjuje S. Weinberg (str. 86—107). U utvrđivanju sinhronizama ranog bronzanog doba, koji pokazuju hronološke veze sa Egiptom i prednjom Azijom, Weinberg se uglavnom služi poznatim činjenicama, podvlačeći posebno one koje pružaju mogućnost utvrđivanja veze sa Azijom, kao što je pojava red crossed bowls trojanskog tipa u Korakou i Zygouries. Autor takodje s pravom ističe nešto veću starost početka ranog bronzanog doba na Kikladima, koju potvrđuje pojava mlađe kikladske grupe toga vremena-Syros grupe u ranijim ranoheladskim slojevima u Korakou, Zygouries i Eutresis. U pogledu neolitskih grupa Weinberg se zalaže za njihovo povezivanje za Prednju Aziju. On osobito podvlači vezu pojava kasnog neolitika (Larissa-Rakhmani, kretska neolit, Tigani) sa Ghasul-grupom u Palestini i izvesnim pojavama poznatim još u fazi Amuq B, kao uglačanim ornamentima. Za ostale pojave grčkog neolita, Weinberg se trudio da nadje paralele u pojedinim fazama protoistoriskog razvoja Mesopotamije. Tako najstariji grčki neolit vezuje za Hassuna, svoju Corinthian grey ware za Uruk, a Dimini i njegovu tipičnu dekoraciju za Djemdet Nasr.

U poglavlju o jugoistočnoj i srednjoj Evropi (str. 108—129) R. Ehrich se trudio da podvuče sinhronizme izvesnih pojava srednje Evrope sa onima u donjem Podunavlju, pri čemu se osobito oslanja na materijal Starčeva i hronologiju Vinče. Za veze sa Malom Azijom autor ističe pojavu sudova sličnih red crossed bowls u vinčanskoj i lendjelskoj grupi (groblje u Zengövarkony), dok je kod starčevačke grupe osobitu pažnju posvetio vezivanju sa Egejom, ističući naročito pojavu oblika Sesklo i slikane ornamentike bliske Dimini fazi na istim sudovima. Pri svemu tome Ehrich ističe sledeće sinhronizme, dokumentovane korišćenjem materijala iz literature: češka volutna keramika (zapadnomadarska

³ Ovu vezu H. Goldman zasniva na t. zv. scored ware, za koju sama (str. 71) ističe da je Blegen vezuje za Egeju.

linearna) — potiska I (Bükk I) — Vinča B-C; Bükk II (Zseliz) — Šarka; Bükk II-III [Češka Ib (po Childe-u)] — kasna potiska I-II (Cucuteni-Erösd). Sa Vinčom B-C, Ehrich paraleliše i Boian A grupu. Pitanje badenske grupe u odnosu na vinčansku, autor je uglavnom morao ostaviti otvoreno, dok u Rumuniji posebno podvlači paralelu Gumelnitza grupe sa ranoheladskom fazom II-III i navodnu vezu Vadastra B sa tesalskom fazom III (Larissa), na osnovu nalaza u Phtiotic Thebes. Govoreći najzad o Makedoniji, Ehrich je istakao kao sinhronizam: ranobronzano doba Makedonije (kasni Lengyel) — Bubanj II (kasna Gumelnitza) — Erösd.

Najzad, poglavje o Kini od L. Ward-a (str. 133—144), utvrđuje samo relativnu hronologiju pojedinih karakterističnih pojava koje se daju vezati za bliski istok, podvlačeći pri tome zavisnost apsolutne hronologije od hronologije kineske istorije i dopuštajući mogućnost znatnog zakašnjenja pojedinih elemenata uticaja u ovoj dalekoj perifernoj oblasti.

Gotovo sva poglavlja (izuzetak čine samo ona o Palestini i Kini, uz koje je medjutim data mapa, koja pokazuje pravac širenja kulturnih uticaja iz prednje Azije), popraćena su hronološkim tabelama, a delom i osnovnim ilustracijama, što znatno olakšava snalaženje u često veoma složenoj obradjenoj gradji.

*

Kod dela koje je, uprkos relativno malom broju strana, po obuhvaćenoj teritoriji i materijalu nesumnjivo ogroman zahvat, preduzet i obradjen od više autora, prirodno bi se mogla očekivati izvesna neslaganja u oceni pojedinih pojava, neizjednačenosti u tretiranju problematike, pa čak i suprotnosti u hronološkoj oceni izvesnih za datiranje važnih elemenata. U toku je prijatnije iznenadjenje, da je broj pojava ove vrste srazmerno mali, i da one neznatno utiču na opštu sliku koju nam delo, uzeto u celini, pruža o pitanjima hronologije. I ovo je jedna potvrda više o tačnosti osnovnih smernica hronologije bliskog istoka, gde se, korišćenjem raznih podataka i raznog materijala, dolazi do slike u osnovi homogene.

U okvirima gore definisanih neujednačenosti istakao bih ovde sledeće:

1. Svakako najkrupniji nedostatak u ovome smislu pretstavlja neujednačenost u pogledu hronološkog okvira u kome se, u pojedinim poglavljima kreću izlaganja autora. Većinom se ovaj okvir, apsolutno hronološki kreće negde do početka drugog milenija (Egeja i Podunavlje), no, kod Egipta i Mesopotomije on je proširen do polovine istog milenija, dok poglavlje o Maloj Aziji obuhvata razdoblje do kasnog mikenskog perioda a ono o Iranu ide čak do oko 1000 godina pren. e. Ova neujednačenost, kako je u vezi sa konkretnim slučajem Irana i Egeje u uvodu pravilno istakao Ehrich (str. IX), otežava u mladjim periodima dobijanje one potpune i jasne slike sinhronizama i koncepcije autora o njima, koja se za ranije faze daje postići bez ikakve teškoće.

2. U metodskom pogledu postoji neslaganje u oceni vrednosti izvesnih vrsta arheološke gradje za relativnu hronologiju, a konkretno kada je reč o predmetima od trajnog materijala. Tako H. Kantor pripisuje naročiti značaj nalazu iz Tot, u čemu se Albright ne slaže sa njenim stavom.

S. Weinberg sa svoje strane ističe, da je vrednost egipatskih kamenih vaza za hronologiju Egeje bila jako preuveličena, iako u suštini prihvata datacije do kojih se na osnovu tih vaza došlo (str. 92). No isti autor služi se za utvrđivanje sinhronizama i metalnim nakitom iz Troje II, Alaca Hüyük, grobova u Ur-u i Hissar III, što baš s obzirom na ovakav stav prema predmetima od trajnog materijala pretstavlja metodski problem kako to u uvodu podvlači i Ehrich (str. VIII—IX). U vezi sa ovim izneo bil sledeće gledište koje mi metodski izgleda ispravno:

a) u principu je zaista neophodna posebna obazrivost kod korišćenja predmeta od trajnog materijala za utvrđivanje relativne i apsolutne hronologije, posebno kada se radi o objektima luksuznog ili kultnog karaktera, pri čemu su ovi poslednji, nekad i promenivši svoju primarnu namenu mogli ostati u upotrebi veoma dugo. Poznat je na primer nalaz prednastičkih kamenih vaza u kasnim grobovima Helade na koji je ukazao Pendlebury,⁴ kao i česta pojava kamenih predmeta neolitskog doba u kasnim grobovima pod humkama, ili čak slučajevi upotrebe metalnog nakita bronznog doba u kasnijim slovenskim inhumacijama, kao u jednom grobu iz Klinaca kod Valjeva.⁵

b) I pored ovoga, primeri ove vrste ne mogu se smatrati kao opšte pravilo. Ukoliko se s toga hronološki podaci, koje pružaju predmeti od trajnog materijala, daju u opštim crtama uskladiti sa onim koje pokazuju i druge vrste nalaza, mogu se oni bez daljeg uzeti kao argumenti datacije u širem smislu, bez vrednosti za potpuno i usko fiksiranje hronologije. U tom smislu ima svoju vrednost i nalaz iz Tot, koji medjutim zaista ne može poslužiti za bliže vezivanje za period Amenemheta II. U tome smislu, generalno, može se upotrebiti i gore pomenuti nakit iz malo-aziskih, mesopotamskih i iranskih nalaza. U prilog ovog poslednjeg zaista govori i više činjenica značajnih za sinhronizaciju, koje su nezavisne od samog pomenutog nakita, a medju kojima bih istakao sledeće:

b1. Pojavu tipičnih trojanskih pehara sa dve drške, karakterističnih za Troju IIc-V⁶ u sloju Ib u Alishar, koji neposredno prethodi vremenu kapadokiskih tablica, oko 2000 godine pre n. e.,⁷ čime se grobovi stavljaju u vreme pre toga datuma, grosso modo vreme akadskog perioda kome pripadaju pomenuti nalazi iz Ura.

b2. U istom smislu ukazuje i pojava poznate Kirbet Kerak keramike, baš u jednom od pomenutih grobova u Alaca Hüyük.⁸ Iako su mišljenja o značaju ove keramike podeljena,⁹ nesumnjivo je ona jedan važan elemenat, koji, svojom raširenošću na velikom području, delom u oblastima, koje omogućuje preciznije datacije mora biti uzet u obzir pri vršenju sinhronizacija. Ova keramika nadjena je medjutim u trećoj

⁴ Archaeology of Crete (1959), 43, n.1; Up. M. Garašanin, Hronologija vinčanske grupe (skr. Hronologija) (1951), 147.

⁵ M. Garašanin-D. Garašanin, Priručnik za arheološka iskopavanja (1953), 52.

⁶ C. Blegen i dr., Troy I (1950), 209.

⁷ A. E. v. d. Osten, Oriental Institute Publications VII (1937), 164.

⁸ R. Oguz Aric, Alaca Hüyük (1937), CCLXXXVI i d., IV° 1073, 1074.

⁹ Up. detaljnu studiju R. Amiran, Israel exploration Journal 2 (1952), 89 i d., osobito 98 i d. Gledište Amiran ne prihvata H. Goldman.

fazi rane bronzе u Maloj Aziji (up. str. 79), zatim u Amuq-I, od kojih se poslednja vezuje za period akadске dinastije (str. 40, 53), a prethodi fazi J koju Braidwood paraleliše sa Trojom IV, najzad u Ras Shamra, u fazi Ugarit récent III, koju Cl. Schaeffer datira oko 2300—2100 godine pre n. e.¹⁰ Svi ovi podaci takodje potvrđuju prema tome mogućnost sinhronizama na koje ukazuju pomenute vrste nakita.

5. Izvesna neslaganja u pogledu hronološke ocene pojedinih objekata uglavnom su sitna i od sekundarne važnosti. Ovde bih istakao sledeće slučajeve:

a) Tako, dok H. Goldman početak svoje faze III rane bronzе u srednjem Anatonu paraleliše sa Trojom IIc (str. 80), Ehrich (str. 117), kraj njene rane bronzе II stavlja u doba Troje II-d-g, što je bez sumnje kontradikcija.

b) Na sličan način, H. Goldman sklona je da pojavu red crossed bowls u Anatonu veže prvenstveno za fazu Troje V, dok ih Weinberg povezuje sa Trojom IV—V. S obzirom na podatke sa američkih iskopavanja u Troji o ovoj vrsti nalaza,¹¹ svakako je opravdano uzeti kao terminus post quem za početak njihovog pojavljivanja Troju IV.

Isti razlozi, koji čine razumljivim neslaganja u pojedinim poglavljima na koja je gore ukazano, potpuno objašnjavaju da će čitalac u izvesnim pitanjima, koja su u knjizi tretirana naći pojedine nedostatke, ili morati da izvrši izvesne dopune i ispravke. Ovo kako u vezi sa opštom kompozicijom dela, tako i kada je reč o pojedinim poglavljima i konkretnim sinhronizmima. U tome smislu, ukazao bih na sledeće momente:

1. U pogledu opšte koncepcije dela, izgleda mi da je i suviše zanevano korišćenje podataka apsolutne hronologije, koji se mogu dobiti i na osnovu pisanih izvora. Nesumnjivo, da je osnovna ograda u ovom smislu učinjena već i samim naslovom knjige, dok se, posebno, H. Kantor, ogradila podvlačenjem nesigurnosti apsolutne hronologije ranih egipatskih faza (str. 2—3). I pored toga smatram da bi delo dobilo u jasnoći i preglednosti da su pojedini sinhronizmi povezani u većoj meri za apsolutno hronološke istoriske datume, onako kako je to učinjeno vezivanjem u više mahova za one datume koje pruža metod C 14. Tako na pr.:

a) Datum za I dinastiju postignuti ovim metodom, a koje je navela Kantor (3010 ± 240/2852 ± 260), već sami po sebi isključuju visoku egipatsku hronologiju, dopuštajući mogućnost samo niske hronologije E. Mayer-a ili još niže nove hronologije Stock-a.¹²

b) Takodje smatram, da su sinhronizmi utvrđeni arheološkim materijalom, trebali da budu potkrepljeni tamo gde je to moguće apsolutnim sinhronizmima, koji proizlaze iz istoriskih izvora. Pri tome konkretno mislim na takve sinhronizme u najranijoj istoriji Egipta i Mesopotamije.¹³

¹⁰ Schaeffer, op. cit., 53; Isti, Ugaritica II (1948), 55; Catalogue, fig. 99, 10—11, 14.

¹¹ Blegen i dr., Troy II (1951), 158.

¹² Milošević, op. cit., 10.

¹³ Ibid., 13 i d.

c) Takodje mislim da bi bilo od koristi, da se u većoj meri insistiralo na značaju kapadokiskih tablica, koje za hronologiju prednje Azije daju jedan značajan apsolutno hronološki presek kroz širu teritoriju Male Azije i Mesopotamije.¹⁴

2. I pored veoma širokog zahvata u ogromnu arheološku gradju, izvesne teritorije ostale su u nedovoljnoj meri direktno obradjene. U prvom redu ovde valja pomenuti srednji i zapadni deo Anatola sa Alishar-om i Trojom. Veća pažnja mogla je biti posvećena i već gore pomenutoj pojavi t. zv. Kirbet Kerak keramike, kao i hronologiji Kipra i mogućnostima njegovog vezivanja za Prednju Aziju i Egeju. Na sličan način moglo se posebno govoriti i o važnosti Ras Shamra. I pored toga da su sinhronizmi, koji iz sveg toga materijala proizilaze, u više mahova pomenuti u delu (up. i registar na kraju knjige s. v. pojedinih navedenih nalazišta i pojava), obradjivani su oni uglavnom uzgred, samo u okviru tretiranja problematike drugih oblasti za koje je njihov materijal od važnosti, usled čega je izostalo dobijanje opšte slike o njihovom uvrščavanju u kompleks relativno hronološkog razvoja koji je u delu tretiran. Ovaj nedostatak osobito se oseća u pogledu tako značajnog anatolskog materijala.

Napomene koje se vezuju za pojedina poglavlja dela odnoseće se prirodno, u prvom redu na uži domen rada recenzenta knjige, t. j. na Egeju, jugoistočnu i srednju Evropu. Ovde bih naročito podvukao:

3. Neobično je značajno da je S. Weinberg, svojim opštim stavom, takodje pristupio gledištu, koje u poslednje vreme sve više proteže u praistorikoj arheologiji, o prednjeaziskom poreklu čitavog niza pojava u neolitskoj kulturi Egeje. Tako je vrlo važan njegov pokušaj vezivanja pojava kasnog neolita za Gassul i Amuq, uz isticanje mogućnosti hronološke razlike u perifernom egejskom području. Detaljna razrada svih ovih elemenata u mnogome bi proširila sliku o balkansko-anatolskom kompleksu mladjeg neolita koju sam, na drugom mestu, pokušao da pružim.¹⁵ Vezivanje egejskih oblika slikane keramike, koji se tesno vezuju za one u unutrašnjosti Balkana, za pojave u Prednjoj Aziji, našlo je u novije vreme potpunu potvrdu u veoma važnom materijalu iz južnog dela Male Azije.¹⁶ Najzad, i Weinberg-ov stav prema problemu Dimini grupe, pretstavlja raskidanje sa ukorenjenim gledištem o njenom poreklu iz srednje Evrope, iako me je detaljna analiza ovog problema dovela do zaključaka, koji se u pogledu geneze ove grupe ne mogu uskladiti sa Weinberg-ovim mišljenjem.¹⁷

I pored ovoga, u izvesnim pitanjima ne mogu se složiti u potpunosti sa gledištem koje iznosi Weinberg. Ovde u prvom redu ističem:

a) Vezivanje pojedinih pojava u razvoju Egeje za pojedine faze mesopotamske protoistorije ne bih mogao prihvatiti. Protiv njega govori:

a1. Činjenica da širjenje kulturnih elemenata iz jedne matične u periferne oblasti, u uslovima neolitskog kulturnog razvoja pretstavlja

¹⁴ Up. osobito K. Bittel, Reinecke Festschrift (1950), 14 i d.

¹⁵ M. Garašanin, Glasnik Zemaljskog muzeja IX (1954), 5 i d.

¹⁶ J. Mellaart, Anatolian Studies IV (1954), 175 i d.

¹⁷ M. Garašanin, Glasnik Zemaljskog muzeja VII (1952), 27 i d.; Isti, Athenische Mitteilungen (u štampi).

dug i veoma spor proces, koji je svakako trajao vekovima, verovatno u prvom redu u vezi sa polunomadizmom primitivnih zemljoradnika. Pri tome se prirodno moralo dogoditi, da je u matičnoj oblasti, pod povoljnijim uslovima kulturnog razvoja, došlo do naglog procesa kulturne evolucije i stvaranja mnogo viših formi materijalne kulture, dok se u perifernim oblastima, u to isto doba održavaju i tek pojavljuju oblici osnovne kulture matične oblasti iz koje su se, u ovoj poslednjoj razvile više forme.

a2. Ova čisto metoda postavka, daje se potvrditi i samim arheološkim materijalom. Kako u oblicima posudja, tako i u njihovoj tehnici i ornamentici pojave u Egeji i unutrašnjosti Balkana u prvom redu se vezuju za nalaze Hassuna faze.¹⁸ U kasnijim fazama elementi ovakve veze postaju znatno redji. Jedan pogled na karakterističke oblike i ornamentiku Halaf faze, uprkos izvesnoj nesumnjivoj povezanosti, zavisnoj od zajedničke geneze, ovo nesumnjivo potvrđuje.¹⁹ Za kasnije faze viši kulturni razvoj Mesopotamije dovodi do još istaknutijih razlika i kontrasta, koji izražavaju i suprotnost visoke gradske prema još uvek primitivnim seoskim kulturama nastalim na istim osnovama. Čak se i izvesni elementi koji se ovde mogu naći kao direktne analogije i veze, mogu tumačiti i kao održavanje starih formi u novijem razvoju, kako je to slučaj sa figurom Obeid iz Tepe Gawra, tako sličnom poznatoj neolitskoj statueti iz Starčeva.²⁰ Istu tu činjenicu potvrđuje i karakter već pomenutog materijala iz južnog dela Male Azije, koji predstavlja prvi opipljivi dokaz veza prednjeaziskog i egejsko-balkanskog razvoja.

b) U utvrđivanju relativne hronologije egejskog neolita, Weinberg je uglavnom ostao pri svojim ranije iznetim postavkama.²¹ Iako je jasno da se pojedine faze u razvoju egejskog neolita ne mogu uvek izdvojiti sa željenom oštrinom i da je lokalno na mnogim mestima moralo biti kraćih sinhronizama raznih faza, kako detaljne studije ranijeg materijala, tako i još više rezultati novih radova u Grčkoj, u osnovi nameću korekture ovoga sistema, govoreći protiv vremenskog paralelizma Dimini-Larissa i posebno paralelizma sa ranoheladskim razvojem.²²

c) Napominjam najzad da nesumnjivo pravilna ocena starosti Pelos grupe, koju je dao Weinberg, nameće pitanje njenih početaka kao po-

¹⁸ U. napr. S. Lloyd-F. Safer, *Journal of Near Eastern Studies* IV (1945), Pl. XIII, 1, 2, 7; XIV, 1 (oblici); fig. 10, 2; 12, 16, 18 (ornamenti) — sve iz Hassuna; R. Braidwood, J. Smith, Ch. Leslie, L. Braidwood, *Ibid.* XI (1952), Pl. V (oblici); fig. 7, 14—15, 21; 15, 1—4; 12, 10, 13, 20 (ornamenti — sve Matarrah).

¹⁹ Up. V. Christian, *Alttertumskunde des Zweistromlandes* (1940), T. 28 B, 3, 7, 10, 11, sa oblicima sličnim Hassuna i egejskom neolitu. Za znatno bogatiju ornamentiku Halaf faze up. napr. A. Moortgart, *Die Entstehung der sumerischen Hochkultur* (1945), 19 i d., Abb. 3.

²⁰ M. Garašanin, *Naučni zbornik matice srpske I* (1950), 267 i d.; D. Garašanin, *Starčevačka kultura* (1954), 54 i d.; T. IV, sl. 12.

²¹ *Up. American Journal of Archaeology* 51 (1947) i d.

²² Milošević, *op. cit.*, 37 i d.; *Isti. Jahrbuch des deutschen archäologischen Instituts* 75—66, 1 i d. (separat); gledište Miloševića, pogotovo posle novih rezultata iskopavanja u Tesaliji, danas uglavnom prihvata i Schachermeyr, *Prähistorische Kulturen Griechenlands* u Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft* (1954), 1361 i d.

seban problem. Na drugom mestu naveo sam gledište, da se na Kikladima mora takodje računati sa jednom neolitskom fazom balkonsko-anatolskog karaktera mladjeg neolitika, čije survival-e nalazimo u ranom bronzanom periodu Kiklada.²³ Izvesni neolitski nalazi Kiklada kao da potvrđuju ovo gledište.²⁴ U tom pak slučaju ne bi se za Pelos grupu mogao pretpostaviti naročito dug vremenski raspon, jer bi se prethodna faza morala dovesti u dodir sa razvojem kasnog neolitika na maloazijskoj obali (Tigani, Kum, Tepe), tako i sa onim u Grčkoj (Larissa, Rakhmani).

4. U vezi sa poglavljem o jugoistočnoj i srednjoj Evropi, zadržao bih se prvenstveno na izvesnim napomenama po pitanju pojedinih sinhronizama i veza koje je utvrdio Ehrich, a naime:

a) Ehrich-ova zapažanja o karakteru starčevačke grupe i njenom formalnom odnosu prema pojavama Tesalije potpuno su tačna i pokazuju njegovo nesumnjivo poznavanje starčevačkog materijala. Ipak, protiv i suviše skraćene hronologije Starčeva kakvu pretpostavlja Ehrich govore, mislim, izvesne činjenice i to:

a1. Konstatacije D. Garašanin o zatvorenim nalazima u starčevačkim jamama, koje ukazuju na izvesnu horizontalnu stratigrafiju ovoga nalazišta.²⁵

a2. U istom smislu govore i pojave konstatovane na nalazištima Vojvodine. Podaci koje je u tom pogledu iznela D. Garašanin pokušavajući da izdvoji dve faze u materijalu ove oblasti i Madjarske,²⁶ danas nalaze svoju posebnu potvrdu u novoj mogućnosti izdvajanja izvesnih lokaliteta sa slikanom keramikom daleko severno od Starčeva i u području gde su dosada bila poznata samo nalazišta bez takvog materijala, delom u neposrednoj blizini područja uže Körös grupe. Takav je slučaj sa lokalitetima u Mužlji i u Subotici-Nosi.²⁷

b) U pogledu pojedinih sinhronizama, koje je istakao Ehrich, podvukao bih nesumnjivu opravdanost hronološkog povezivanja Bükk i potiske grupe, za koje je Ehrich izneo i veći broj novih argumenata, kojima treba dodati i deo podatka, koje sam na drugom mestu izneo a koji su mu ostali nepoznati.²⁸ Takodje bih se složio sa hronološkim izdvajanjem početaka Cucuteni grupe od početka vinčanske, i sa vremenskim paralelizmom potiske grupe sa Vinčom B-C na koji ukazuju i elementi ove grupe u vinčanskim slojevima 8—7 m dubine na koje Ehrich nije posebno ukazao.²⁹ Primetio bih medjutim sledeće:

b1. Snižavanje hronologije linearne keramike ne izgleda mi opravdano. Gledište Ehrich-a, da je ona mladja od starčevačke, bazirano je prvenstveno na pojavi urezane i krivolinijske dekoracije, zbog čega bi

²³ Glasnik zemaljskog muzeja IX, 15—16.

²⁴ Up. Schachermeyr, op. cit., 1598—1400.

²⁵ D. Garašanin, op. cit., 154 i d.; up. i 86 i d.

²⁶ Ibid., 137 i d.

²⁷ Ibid., 44 (Subotica); ibid. 41 (Mužlja. Ovde navedeni bez podataka o slikanoj keramici, koja potiče sa iskopavanja Š. Nadja. Materijal u muzeju Zrenjanin.)

²⁸ 33 Bericht der Römisch-germanischen Kommission (1943—1950), 125 i d.

²⁹ Ibid.

se ova grupa imala paralelisati tek sa nešto mlađjim pojavom u Vinči. Pri tome međjutim treba voditi računa o činjenici da urezana ornamentika bez spirala u najstarijim slojevima vinčansko-tordoške faze stoji verovatno u vezi sa zasebnom grupom keramike sa urezanim ornamentikom u balkansko-anatolskom kompleksu (na. pr. Kreta, Tigani) i da je linearna keramika po svom karakteru svakako nezavisna od ovog kompleksa.³⁰ Takođe nesumnjivi paralelizam Zseliz i potiske grupe implicira veću starost t. zv. Notenkopfkeramik, koja mora odgovarati starijem razdoblju vinčansko-tordoške faze (Vinče pre dubine 8 m., Holste Vinča A), što jasno nameće paralelu starije linearne keramike sa starčevačkom grupom.

b2. U osnovi pravilno snižavanje hronologije Cucuteni grupe otišlo je, po mom mišljenju svakako predaleko. Na drugom mestu naveo sam niz elemenata, koji dopuštaju vezivanje početaka Cucuteni sa vinčansko-tordoškom fazom II (Vinča od 8 m. dubine, Holste Vinča B).³¹

c) Problem hronologije badenske grupe rešen je nedavno novim stratigrafski utvrđenim sinhronizmima, ustanovljenim iskopavanjima na Bubnju.³² Ne ulazeći niukakve detalje navodim ovde osnove ovih sinhronizama utvrđenih zatvorenim nalazima u stratigrafski izdvojenim horizontima stanovanja: Bubanj — Hum Ia (Oršić, Unterstufe IIa) [Vinča-Pločnik II (Vinča 4—3 m. dubine, Holste D)] kasna Gumelnitza; Bubanj — Hum Ib (Oršić Ib, c) [Baden-Kostolac; Bubanj — Hum II (Oršić III do IV)] — postbadenska faza.

d) U okviru relativne hronologije Rumunije opravdano je vezivanje Gumelnitza-grupe u vremenu za ranoheladske faze II—III, no je snižavanje hronologije ove grupe u odnosu na Vinču posledica preniske postavke ranoheladske grupe, koja je vremenski paralelna već sa fazom Vinča — Tordoš II.³³ Ne ulazeći u detalje istakao bih ovde samo pojavu jednog suda tipične vinčansko-pločničke vrste sa žigosanim motivima u fazi Gumelnitza III u Petru Rares, što za prethodnu fazu Gumelnitza II, koja, doduše nije potpuno jasna u svom karakteru, nameće raniji datum, dok se Gumelnitza I (faza Petru Rares), po nizu elemenata vezuje za vinčansko-tordošku fazu od njenih početaka.³⁴ Iz ovih razloga nameće se i veća starost Boian A grupe, koja stratigrafski nesumnjivo prethodi Gumelnitza grupi. U tome smislu ukazuju i izvesni elementi veze ove poslednje grupe sa starčevačkom, na koje je ukazala D. Garašanin.^{34a}

e) Sinhronizmi, koje je istakao Ehrich za ranobronzano doba Makedonije, imaju nesumnjivo opravdanje u pogledu kasnih faza te epohe. Ipak bih, s obzirom na već pomenute pojave ranobronzanodobskog karaktera u vinčansko-tordoškoj fazi II, ranom bronzanom dobu Makedonije pripisao duže trajanje, te njegove ranije faze, kao i druge grupe ranog

³⁰ Up. Garašanin, Glasnik zemaljskog muzeja VIII, 61 i d.

³¹ Hronologija, 128 i d.; Glasnik zemaljskog muzeja VII, 34 i d.

³² Radovi vršeni 1954 godine za račun muzeja u Nišu pod rukovodstvom M. Garašanina.

³³ Up. M. Garašanin, Archaeologia Jugoslavica I (1954), 1 i d., osobito 2.

³⁴ M. Garašanin, Hronologija, 121 i d.

^{34a} D. Garašanin, op. cit., 113.

bronzanog doba Egeje, paralelisao sa neolitskim razvojem vinčanske grupe u unutrašnjosti Balkana.

f) U pogledu grupe napomenuo bih, da je njen relativno hronološki položaj u odnosu na vinčansku grupu utvrđen stratigrafijom u Magura Fetelor koju navodi Berciu.³⁵ Vadastra A po svom karakteru odgovara nesumnjivo vinčansko-pločničkoj fazi (Holste C-D) dok je Vadastra B mlađja od toga. Ovo približno odgovara i sinhronizmima, koje utvrđuje Ehrich, uz izvesno snižavanje njegove hronologije (str. 126). Odnos prema Phtiotic Thebes, iako je tipološka sličnost veoma upadljiva, ostaje naravno teško proverljiv, zbog nesigurne stratigrafije ovog poslednjeg nalazišta.³⁶

5. Od podataka koje pružaju proučavanja u drugim oblastima izgleda mi osobito važna mogućnost pouzdanog vezivanja rane bronzne II jugoistočne Male Azije za Troju I i period IV—VI dinastije u Egiptu. Ovaj podatak govorio bi protiv visoke hronologije Troje i dao bi se dovesti u sklad sa mojim zaključkom o početku Troje I oko 2600 godine pre n. e. izvedenim na osnovu drugog materijala.³⁷

6. Da pomenem najzad, da se u izvesnim problemima pojavljuju i neke nejasnoće, koje su samo delom posledica veoma sumarne obrade pojedinih pitanja, dok drugim delom pokazuju postojanje još uvek otvorenih i nedovoljno rešenih problema. U tom smislu navodim sledeće primere:

a) Sinhronizam Amuq J (Troja IV), na osnovu pehara sa dve drške, iako po svemu sudeći opravdan, nije u dovoljnoj meri objašnjen, s obzirom na dugi vremenski raspon ove forme sudova, pri čemu autor (Braidwood) ne daje preciznije podatke o razlozima koji ga rukovode za ovako kasnu postavku nalaza te vrste u Amuq.

b) Sinhronizam Amuq A/Ras Shamra V Amuq C/Ras Shamre, čiju sam mogućnost pretpostavio na drugom mestu.³⁸ Pri tome ipak ostaje nerešeno pitanje odnosa ranih grupa bez slikane keramike (Amuq A/Ras Shamra V) prema Jericho IX, koja sam također tom prilikom dodirnuo.

c) U pitanju keramike Kirbet Kerak, pada u oči njena razmerno rana pojava u Siriji (Amuq H), u odnosu na pojave u jugoistočnom Anadolu (doba Amuq J-up. i sinhronističke tabele uz poglavlja o Siriji i Maloj Aziji). S obzirom na pretpostavljeno maloazisko poreklo te keramike ova je pojava prilično nerazumljiva. Svakako da će tek dalja istraživanja o toj zanimljivoj keramičkoj vrsti doneti u ovom smislu sigurnija rešenja.

Gornje izlaganje pokazalo je jasno u kolikoj se meri veliki broj bitnih problema relativne hronologije evraziskog područja može smatrati sa izvesnim sigurnošću rešen, no isto tako i koliko još postoji praznina, gde su potrebne dopune i novi radovi radi donošenja pouzdanih zaključaka.

³⁵ Arheologia preistorica Olteniei (1959), 37 i d. i odgovarajuće slike; M. Garašanin, Hronologija, 127—128.

³⁶ Wace-Thomson, Prehistoric Thessaly (1912), 167; Schachermeyr, Prähistorische Zeitschrift XXXIV—XXXV, 38.

³⁷ Archaeologia Jugoslavica I, 1 i d., osobito 2.

³⁸ Arheološki Vestnik IV, 2 (1953), 335.

RÉSUMÉ

Sur quelques problèmes de chronologie relative en préhistoire*

L'ouvrage «Relative Chronology in Old World Archeology» peut, par son importance, être classé parmi les publications particulièrement précieuses, parues au cours des dernières années (1).

Malgré l'existence de problèmes extrêmement compliqués dont la solution est recherchée par différents auteurs, on ne remarque dans cet oeuvre que peu de divergences de point de vue et d'inégalité dans le traitement de certaines questions, ce qui assurément est aussi une preuve de la justesse de nombre de solutions proposées. Notons toutefois:

1. L'inégalité du cadre chronologique compris dans les chapitres respectifs, rendant difficile la fixation de synchronismes dans les époques relativement récentes.

2. La diversité de point de vue au sujet de l'emploi d'objets en matière non périssable comme éléments de chronologie relative. Bien qu'une prudence extrême soit assurément de rigueur en ces cas, il me semble que les objets de cette sorte doivent avoir une valeur chronologique, au cas où les données qu'il fournissent peuvent être contrôlées sur des découvertes en matière plus périssable et d'un emploi plus bref. C'est ainsi que les parures de Troie II, Alaça Hüyük et Ur, me paraissent pouvoir livrer une date approximative, celle-ci pouvant être contrôlée par d'autres observations chronologiques (céramique de Kirbet Kerak à Alaça, correspondant au Bronze ancien III de Miss Goldman et à Amuq H-I, donc synchronique selon Mr. Braidwood de l'époque d'Agade) (8—10). Une indication de date plus précise à la base d'objets de cette sorte, telle la date que Miss Kantor voudrait préciser à l'aide de la découverte de Tot me paraît difficilement admissible.

3. Les divergences dans l'attribution chronologique de certaines formes ou certains groupes dans différents chapitres ne sont généralement qu'insignifiantes.

Il est toutefois naturel que le lecteur trouvera dans un livre englobant un complexe si important de problèmes et de matériaux, outre nombre de solutions et de conceptions concordant avec ses points de vue personnels, d'autres où ses points de vue et les résultats acquis par ses propres recherches ne peuvent se rallier à ceux des auteurs. J'en citerai ici quelques exemples:

1. Les dates fournies par les sources historiques en Egypte et Mésopotamie, auraient pu, selon mon opinion, être employées dans l'ouvrage malgré les restrictions faites à ce sujet dans le titre même du livre. Ceci surtout dans les cas où les données des sources historiques paraissent pouvoir être mises en accord avec les dates archéologiques (12, 13).

2. Bien que les problèmes de certaines régions, telles l'Anatolie Centrale et Occidentale, Chypre et ceux de Ras Shamra, aient été traités en relation avec ceux de la chronologie relative dans certains chapitres, le lecteur, particulièrement celui intéressé aux problèmes de la préhistoire balcano-anatolienne, aurait aimé les voir discutés dans des chapitres respectifs.

Je me permets également quelques remarques au sujet des problèmes traités dans certains chapitres à savoir:

* Les chiffres en parenthèses renvoient le lecteur au notes du texte serbe.

3. Tout en m'accordant en tout point avec Mr. Weinberg au sujet de son opinion sur l'origine asiatique du néolithique grec, et en appréciant son opinion sur les origines de la céramique de Dimini, opinion rompant avec les considérations usuelles à ce sujet mais que, malheureusement je ne puis non plus admettre après mes recherches (17) je crois devoir remarquer que la tentative de rattacher certaines phases du néolithique grec aux phases de la protohistoire mésopotamienne ne me semble pas au dessus de tout doute. Les éléments rattachant entre eux les deux complexes en question se trouvent presque exclusivement à la phase de Hassuna (18), les analogies mésopotamiennes d'époque postérieure (19, 20), pouvant, selon mon opinion s'expliquer par leur évolution à la base de la même source commune (Hassuna), qui, toutefois à l'époque où les éléments en question atteignirent l'Égée, avait probablement cessé de vivre. Méthodiquement ces divergences chronologiques se laissent expliquer par le processus lent d'expansion culturelle, dû, selon toute vraisemblance au semi-nomadisme des néolithiques primitifs. Je remarque de même que M. Weinberg se base dans sa chronologie relative sur ses considérations antérieures à ce sujet (21), qui, surtout après les résultats des nouvelles fouilles en Thessalie (22) me paraissent devoir être revues sur plusieurs points. La chronologie relative du cycladique ancien finement relevée par l'auteur, pose la question de la date de début du groupe de Pelos, surtout au cas, où comme je l'ai supposé récemment, on devrait s'attendre ici à l'existence d'une phase du néolithique récent de type balcano-anatolien (semblable à Larissa-Rakhamani, Tigani etc.) (23, 24).

4. En me tournant vers les contributions importantes de Mr. Ehrich, je souligne d'abord la justesse de ses remarques typologiques au sujet du caractère de la céramique peinte de Starčevo et de ses relations avec le néolithique grec (Sesklo-Dimini). Une chronologie trop brève de la civilisation en question ne me paraît toutefois pas justifiée, étant donné les considérations de D. Garašanin sur les découvertes des fonds de cabane de Starčevo, semblant prouver l'existence d'une «stratigraphie horizontale» (25), ainsi que les différences dans les matériaux de certaines stations en Pannonie, ou, outre les stations à céramique presque uniquement rude, nous connaissons aujourd'hui plusieurs localités nouvelles à céramique peinte (27), ce qui également est en faveur de différences chronologiques. Parmi les synchronismes fixés par Mr. Ehrich, je souligne surtout celui entre Bük et Theiss, correspondant en tout point à mes observations (28). La tentative de rabaissement de la chronologie de Cucuteni me paraît de même justifiée, bien que, d'après nombre d'éléments communs entre Cucuteni et Vinča, je sois enclin à attribuer les débuts de Cucuteni à l'époque de Vinča-Tordoš II (Vinča B de Holste) (31). Le rabaissement de la date de la céramique linéaire ne me semble toutefois pas justifié, celle-ci étant due probablement à une évolution locale est devant en partie être synchronique de Starčevo (30). J'attire surtout l'attention sur le fait que les découvertes hongroises paraissent confirmer le synchronisme des groupes de Theiss et de Zseliz, les débuts de Theiss devant d'autre part être rattachés à Vinča-Tordoš II (29), et Zseliz étant postérieur à la céramique dite Notenkopf et à celle linéaire ancienne. Au sujet du groupe de Baden les résultats nouveaux obtenus dans mes fouilles de 1954 à Bubanj, et basés uniquement sur les découvertes closes de certains niveaux d'habitations, prouvent la chronologie relative suivante:

Bubanj-Hum Ia (Oršič IIa) [Vinča-Pločnik II (Hoste D)] fin de Gumelnitza;
Bubanj-Hum Ib (Oršič IIb, c) [Baden-Kostolac; Bubanj-Hum II (Oršič III-IV)]

postbaden. Le synchronisme proposé par Ehrich entre Gumelnitza et l'helladique ancien II—III me paraît justifié. Étant donné toutefois mes observations au sujet du rapport chronologique Vinča-helladique ancien (33), je ne crois pas devoir rabaisser en une mesure trop grande la date de Gumelnitza. Ceci surtout en tenant compte de la parenté étroite de Gumelnitza I (selon Berciu) et Vinča-Tordoš (34). C'est pour la même raison que la chronologie de Boian A doit, selon moi, être également plus élevée, ce qui correspond également à quelques éléments rattachant ce dernier groupe à Starčevo (34a), et que les synchronismes justement fixés par Ehrich par rapport à l'âge du bronze en Macédoine, ne correspondent qu'à la phase finale du bronze ancien macédonien.

5. Une date très importante me semble être fourniere par le synchronisme Troie I, Bronze ancien III d'Anatolie, Giza. Celle-ci paraît coïncider en une certaine mesure avec mon opinion sur la date des débuts de Troie (37).

6. Notons enfin qu'il existe naturellement nombre de problèmes chronologiques où les données se trouvant à notre disposition sont encore insuffisantes.

L'ouvrage revu ci-dessus représente incontestablement une contribution très importante à la préhistoire eurasiennne. Les remarques émises ne font que prouver la nécessité d'intensifier encore les recherches préhistoriques et la collaboration étroites des préhistoriens.